

УДК 11.111' 367.6' 367.625

*Наталія Сердюк, Марина Шемуда
(м. Переяслав-Хмельницький)*

МОДАЛЬНІСТЬ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА КАТЕГОРІЯ ТА ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ЇЇ ВИРАЖЕННЯ

Стаття розглядає проблему модальності як граматичної категорії, що відображає, з одного боку, зв'язок мовця та предмета мовлення, а, з другого боку, зв'язок предмета мовлення та реальності. У статті здійснено класифікацію модальних виразів, проаналізовано лексичні засоби вираження модальності.

Ключові слова: модальність, переклад, модальні дієслова, категорія, лексичні засоби.

Статья рассматривает проблему лексико-грамматической категории модальности. В статье классифицированы модальные выражения, проанализированы лексические средства выражения модальности.

Ключевые слова: модальность, перевод, модальные глаголы, категория, лексические средства.

The article is dedicated to the problem of modality as a grammatical category reflecting the connection of such essential factors of speech as the attitude of the speaker to the things spoken about and of the things spoken about to the reality. The modal expressions are classified and lexical means of expressing modality are analyzed.

Key words: modality, translation, modal verbs, category, lexical means.

У лінгвістичній науці модальні слова і словосполучення вважаються одним із найсуперечливіших лексико-граматичних розрядів слів і привертають увагу вчених із другої половини ХХ століття. Модальні слова традиційно визначаються як лексико-граматичні одиниці, за допомогою яких мовець виражає своє суб'єктивне ставлення до думки, висловленої в реченні (В.В. Виноградов, М.В. Ляпон), що є важливим елементом комунікативної тактики, спрямованої на поліпшення розуміння між мовцем і адресатом. Саме тому модальні слова незмінно викликають науковий інтерес, хоча модальні дієслова досі не отримали повного пояснення у зв'язку з їх багатоплановістю, специфічністю мовного вираження і функціональними особливостями [2, с. 17]

Грунтовні дослідження категорії модальності репрезентовано працями вітчизняних та зарубіжних учених. До цієї когорти дослідників мови належать Ш. Баллі, О. І. Беляєва, В. Н. Бондаренко, В. В. Виноградов, В. В. Гуревич, Г. Дівальд, А. В. Зеленщиков, Г. А. Золотова, Ю. А. Левицький, Н. П. Мерзлякова, М. І. Мещанинов, Р. Мюллер, В. З. Панфілов, Л. Г. Фрідман, Г. Хельбіг, Р. О. Якобсон та ін.

Мета дослідження полягає у розгляді модальних дієслів як одного із способів реалізації модальності, аналізі лексичних засобів реалізації модальності.

З'єднуючим елементом між мовним матеріалом та загальним ладом людського мислення, категоріями логіки, виступають поняттєві категорії, однією з яких є мовна категорія модальності, котра народжується свідомістю людини в процесі пізнання нею об'єктивного світу [3, с. 105].

Модальність (від лат. *modus* – міра, спосіб) є однією з найбільш різнопланових мовних категорій, однозначна інтерпретація якої в лінгвістичній науці є навряд чи можливою. Модальність – це граматико-семантична категорія, яка виражає ставлення мовця до повідомлюваного ним. Категорія модальності представлена двома макрополями: дійсності та недійсності. Для вираження цієї категорії існують різні засоби мови, тому категорія модальності є однією з основних категорій висловлювання.

Зміст висловлюваного може трактуватись як реальне чи нереальне, можливе чи неможливе, бажане чи небажане і т. д. Серед комунікативних завдань, котрі ставить перед собою той, хто говорить (пише), є такі, як повідомлення про те, що мовець вважає, безумовно реальним, бажаним, реальним або нереальним за певної умови і т. ін. Отже, модальність притаманна будь-якому висловлюванню. Мовна система впорядкована так, що мовець може висловлювати будь-яке судження про дійсність. Саме в акті мовлення відчувається об'єднання мовної інформації з особистістю мовця, який використовує цю інформацію згідно з власними комунікативними намірами, надає їй суб'єктивного, особистісного характеру.

Усі засоби вираження модальних значень (модальності) можна розділити на два види: універсальні і неуніверсальні. Перші характерні для всіх без винятку висловлювань – це інтонація. Другі присутні лише в деяких висловлюваннях. Призначення засобів вираження модальності – зв'язувати форми і значення її вираження. Неуніверсальні засоби вираження модальності використовуються з метою створення для тієї або іншої форми умов, щоб вона стала формою вираження модальності.

До цих засобів відносяться: наявність двоскладної конструкції з прямим порядком слів, наявність однокладної конструкції, наявність структури складної пропозиції. Якщо дієслівний нахил використовується для вираження невластивого йому модального значення, то в якості засобу вираження цього значення вживаються частки. Засоби і форми вираження модальності об'єднуються у своєрідний блок. Засоби вираження модальності ніби з'єднують форми вираження модальності з засобами її вираження. У цьому і полягає їхня роль при формуванні висловлювань.

Отже, модальність – це 1) категорія, що характеризує спосіб дії або відношення до дії; 2) функціонально семантична категорія, яка виражає відношення змісту висловлювання до дійсності і мовця до змісту висловлювання. Модальність буває різних видів, проте поділ на суб'єктивну та об'єктивну є більш загальним.

У мові категорію модальності репрезентують модальні дієслова, модальні слова, словосполучення, модальні частки та модальні сполучники.

Модальні слова англійської мови за їх значенням поділяють на дві групи: модальні слова, що виражають реальність повідомлюваного, логічну оцінку висловлюваного (*really, undoubtedly, surely, certainly* тощо); модальні слова, які виражають можливість, вірогідність повідомлюваного, припущення, сумнів (*maybe, probably, possibly* та ін.). Семантично модальні слова виражають модальне значення ствердження та припущення і характеризуються меншою номінативністю в порівнянні з повнозначними частинами мови і більшою повнослівністю в порівнянні з частками мови [7].

Модальні частки тісно взаємодіють з іншими елементами мови, входять до складу слів і словосполучень, беручи участь у вираженні різних смислових відтінків, а саме: сумніву (*scarcely*), значення суб'єктивної передачі чужого мовлення (*as if, as though*), недовіру до чужого мовлення та заперечення (*no, not*).

Основна частина часток (крім формотворчої *to* та заперечних *not, no*) має водночас модальні, емоційно-експресивні та інші відтінки і виражає їх нероздільно, хоча з різним ступенем інтенсивності. Частки поділяють на дві групи: 1) граматичні; 2) модальні. До граматичних належить формотворча частка *to*, яка виконує суто граматичні функції, та заперечні частки *not, no*, які не можна віднести до другої групи, оскільки заперечення має логічний характер, а не модальний (М. Гепл). Решту часток можна вважати модальними, а саме: *even, only, just, also, too, almost, quite, simply, merely, else, right, then, either, alone, still, yet, solely, but* та ін.

Отже, серед англійських часток існує група слів, які за вищезгаданими ознаками можна вважати модальними частками.

У передачі суб'єктивно-модальних значень провідну роль відіграють модальні сполучники, а саме: сполучники, які виражають відтінок припущення або ірреальної модальності (*although, though*), модально-пояснювальні сполучники (*or, that is*) та модально забарвлений приєднувальний сполучник *and*, який виражає відтінки додавання, погіршення.

Модальні дієслова – є напівдопоміжними дієсловами та вживаються у реченні з основним дієсловом у формі інфінітиву або основи інфінітива, утворюючи складний модальний присудок [2].

За основу дослідження взято класифікацію модальних виразів Р. Квірка, С. Грінбаума, Дж. Ліча, Дж. Свартвіка, яка включає 5 типів:

- 1) власне модальні дієслова (*can, could, may, might, must, shall, should, will, would*),
- 2) маргінальні модальні дієслова (*dare, need, ought to, used to*),
- 3) модальні ідіоми (*had better, would rather, would sooner, be to, have got to*),

4) напівдопоміжні дієслова (*have to, be about to, be able to, be apt to, be meant to, be bound to, be going to, be obliged to, be supposed to, be willing to, be due to, be likely to, be allowed to*),

5) катенативи (*appear to, happen to, seem to, get to, start out to, come to, turn out to, tend to, manage to, fail to + infinitive, keep, keep on, go on, carry on + gerund, get + 'ed' participle*) [2, с. 137].

Як уже зазначалося, існують різноманітні класифікації засобів вираження модальності, які залежать від приналежності лінгвіста до тієї чи іншої наукової школи. Так наприклад, І. В. Корунець зауважив, що «модальність, будучи екстра-лінгвістичною категорією, що виражає відношення мовця до реальності, має загальні в англійській та українській мові засоби реалізації, які в себе включають: фонетичні засоби (наголос та інтонація); лексико-граматичні засоби (модальні дієслова); лексичні засоби (модальні слова та модальні вирази), що виражають суб'єктивну модальність; граматичні засоби, що виражають граматичну модальність» [4, с. 308].

Текстова модальність, відображаючи найбільш загальні та суттєві ознаки тексту, а саме ставлення того, хто говорить чи пише до дійсності, може проявлятися на поверхню лексичними засобами. Композити, займаючи проміжне місце між простими словами, похідними одиницями, абрєвіатурами та ідіомами, вважаються одним із найбільш перспективних способів експлікації.

Композити є одним із засобів вираження модальності у тексті, яка існує у таких аспектах [5, с. 76]:

1. Реальність /ірреальність текстового світу. Категорія модальності поділяється на два види:

- а) атрибутивно-модальне значення;
- б) суб'єктивно-модальне значення.

Лінгвіст Н. Ю. Шведова вважає, що модальність не може обмежуватись лише вказівкою на відношення того, хто говорить з точки зору реальності /ірреальності. Кожне висловлювання, на її думку, побудоване на основі тієї чи іншої схеми пропозиції, включає суб'єктивно-модальне значення і виражає ставлення мовця до сказаного (власне ставлення автора чи ставлення автора

до ситуації, котре виражається за допомогою вираження думок героїв твору) [5, с. 80]:

«*In that case we had better discuss it in a cosy room rather than in this wind-swept market-place*» [8, с. 167] – «У такому разі нам краще поговорити в затишній кімнаті, а не на цьому ринковому майдані, де віють усі вітри» [1, с. 128].

Композит *wind-swept* виражає ставлення героя до місця негативно, бо воно не є зручним для обговорення їхньої важливої справи. Таким чином, цей композит сприяє цілісному відтворенню реальності у творі – ситуація потребує особливої уваги.

2. Оцінно-емотивне відношення автора до персонажів, змальованих ситуацій, тексту в цілому, покликане сформулювати у читача уявлення схожого емоційно-оцінного характеру, спрямувати дії з результатом (ілокутивна діюча сила) [6, с. 202]. Наприклад, у реченні: «*Turning around we saw a little rat-faced fellow standing in the centre of the circle of yellow light...*» [8, с. 166] – «Обернувшись, ми побачили, що в колі жовтого світла від ліхтаря догідливо схилився чоловічок з розпашілим обличчям» [1, с. 126].

Композит *ret-faced* покликаний передати негативне ставлення автора до персонажу, яке розкривається на фоні всього тексту. Зовнішні риси чоловіка розкривають сутність його внутрішнього світу.

У прикладі: «*The little man stood glancing from one to the other of us with half-frightened, half-hopeful eyes...*» [8, с. 167] – «Чоловічок стояв, не рухаючись із місця, і переводив погляд, в якому світилися страх і надія, з мене на Холмса й назад...» [1, с. 126].

Композити *half-frightened, half-hopeful* змальовують персонаж як чоловіка боязливого та жалюгідного.

«*He curled himself up in his chair, with his thin knees drawn up to his hawl-like nose*» [8, с. 43] – «Він скоцюрбився в кріслі, підтягнувши коліна аж до свого орлиного носа» [1, с. 57].

Автор використовує композит *hawk-like* для зображення носу Холмса, щоб за допомогою зовнішніх рис показати сутність характеру Шерлока Холмса – його спостережливість та хитрість.

3. Передбачувана оцінка читача. Оцінка читача є результат

співпереживання, що формується у його уяві та завдяки замаскованим шляхам впливу збігається у більшості випадків з оцінкою автора. За допомогою підбору номіналем, автор може впливати на читача, враховуючи набір його очікувань, переконань, смаків, вікових особливостей, тобто передбачуючи його оцінку.

У прикладі «*It allows to see a sample surface topology, to perform high-precision distance measurements on it (up to micrometer parts) etc.*» [9, с. 14] – композит *high-precision* є певною установкою читачеві, якому автор радить «проводити дуже точні виміри». За допомогою такого прийому автор апелює до пасивної частини читацької аудиторії з упевненістю, що дістане підтримку та позитивну оцінку своєї позиції.

Також до лексичних засобів вираження модальності відносять модальні слова, що виражають суб'єктивне ставлення мовця до висловлювання у реченні. Модальні слова мають значення сумніву, вірогідності, впевненості, передбачення та ін. (*perhaps, maybe, definitely, certainly, probably, of course, surely, without a doubt, in fact, in truth, possibly, naturally, obviously, happily, fortunately, unfortunately, undoubtedly* та ін.

Виражаючи сумнів, припущення автор англійського тексту-оригіналу використовує такі модальні слова як *perhaps, maybe, probably, possibly*, які перекладаються словами можливо, ймовірно, мабуть:

«*Well maybe one way for the rest of the world to protect itself is to stop buying American products*» [9, с. 6] – «Ймовірно, одним із шляхів для решти країн світу – щоб захистити себе – стане відмова з їхнього блоку від американських товарів» [9, с. 6].

Для вираження впевненості зазвичай вживаються такі модальні слова: *definitely, certainly, of course, surely, without a doubt, no doubt, naturally, undoubtedly*. Українською мовою вони перекладаються як: без сумніву, звісно, звичайно, безперечно:

«*We are at present, Doctor – as no doubt you have divined – in the cellar of the City branch of one of the principal London banks*» [8, с. 49] – «Зараз ми, докторе, перебуваємо, як ви вже, безперечно, вгадали, в підвалі міського відділення одного з найбільших лондонських банків» [1, с. 65].

Модальні слова *in fact, in truth, truly* також виражають впевненість, яка базується на певних достовірних даних і перекладаються українською мовою словами: правду кажучи, фактично, по-справжньому:

«...*before Ukraine truly becomes an independent and worthy nation*» [9, с. 10] – «...щоб стати по-справжньому незалежною та гідною державою» [9, с. 10].

Виражаючи позитивне чи негативне ставлення до ситуації, автор англійського тексту-оригіналу використовує модальні слова: *happily, fortunately, unfortunately*. Відповідними еквівалентами цих слів будуть на жаль (для вираження негативного ставлення) та на щастя (для вираження позитивного ставлення):

«*Fortunately, we could save our collection of microorganisms*» [9, с. 11] – «На щастя, нам вдалося зберегти колекцію мікроорганізмів» [9, с. 11]. Для вираження припущення вживаються такі модальні слова як *evidently, obviously*, що перекладаються модальним словом очевидно:

«*This Godfrey Norton was evidently an important factor in the matter*» – [8, с. 16] «Годфрі Нортон, очевидно, відіграє важливу роль в усій цій справі» [1, с. 22].

Отже, варто зазначити, що категорія модальності, семантика та функціонування модальних дієслів як засобів реалізації різноаспектних модальних відношень досить ґрунтовно досліджена вітчизняними та зарубіжними лінгвістами. Але залишається коло питань, що потребує більш детального вивчення, а саме: семантична місткість категорії модальності, багатоаспектність модальних відношень, множинність засобів їх вираження тощо.

Модальність, будучи особливою мовною категорією, без якої неможливо передати ставлення автора до зображуваної дійсності, в перекладі може передаватися тими ж засобами, якими вона виражена у тексті-оригіналі, або іншими засобами, або зовсім не знаходити формального вираження. В англійських текстах лексичними засобами вираження модальності можуть бути композити та модальні слова. За допомогою лексичних засобів вираження модальності можна сформулювати думку читача та

вплинути на його оцінку твору, що і є одними з основних завдань автора, та перекладача відповідно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дойль Артур Конан. Пригоди Шерлока Холмса : [для серед. та ст. шк. віку] / Артур Конан Дойль ; [пер. з англ. М. А. Дмитренко]. – К. : Школа, 2006. – 349 с.
2. Грамматика английского языка : Морфология. Синтаксис : [учеб. пособ.] / Кобрин Н. А., Корнеева Е. А., Осовская М. И., Гузеева К. А. – СПб. : Союз, 1999. – 346 с.
3. Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен. – М. : Изд. лит-ры на иностр. языках, 1958. – 404 с.
4. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) : [підручник] / Корунець І. В. – Вінниця : Нова книга, 2001. – 448 с.
5. Кресан Е. Я. Концепт в тексте: номинативные ракурсы в свете функционализма / Кресан Е. Я. // Вісник Черкаського університету. – Серія «Філологічні науки». – Черкаси, 1999. – С. 76–82.
6. Кухаренко В. А. Интерпретация текста / В. А. Кухаренко. – Л. : Просвещение, 1979. – 326 с.
7. Куштенко Л. Ю. Система средств выражения модальности в современных германских языках : автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. филол. наук / Л. Ю. Куштенко. – Харьков, 1968. – 21с.
8. Sir Arthur Conan Doyle. The Adventures of Sherlock Holmes. Penguin Popular Classics. Penguin Books Ltd, London wc2r 0rl, England, 1994. – 302 p.
9. The Ukrainian. Видання 3/2001 Volume. – 84 с.

Стаття надійшла до редакції 14 грудня 2012 року